

ЩО СТАЛОСЯ В КИЄВІ 31 СЕРПНЯ 1919 РОКУ

Яскравою сторінкою в історії боротьби за державність у 1919 р. був літній наступ українських армій, який закінчився визволенням увечері 30 серпня столиці України Києва. Проте вже в ніч з 31 серпня на І вересня галицькі частини і частини Запорізького корпусу змушені були залишити щойно визволене місто. Що ж тоді сталося? Щоб з'ясувати це, треба передусім оглянути попередні події.

Дислокація об'єднаних армій УНР і Західної області (ЗО) УНР (з півночі на південь) на серпень 1919 р. була така. На півночі України діяла армійська група Січових стрільців полковника Євгена Коновальця, забезпечуючи лівий фланг українських армійських груп, що наступали на Київ; на південь від неї йшов 2-й Галицький корпус полковника Арнольда Вольфа, прикриваючи північний лівий фланг Київської групи військ; загальне командування цією групою, до складу якої входив і 1-й Галицький корпус полковника Осипа Микитки, що діяв на стику з 2-м Галицьким корпусом Арнольда Вольфа, було доручено генералові Антону Кравсу, командирові 3-го Галицького корпусу; на південь від 3-го Галицького корпусу, прикриваючи його південний правий фланг, оперувала Запорізька група Наддніпрянської армії УНР, якою командував полковник генштабу Володимир Сальський; ще далі на південь, прикриваючи правий фланг запорожців, діяла так звана Київська група отамана Юрія Тютюнника у складі 5-ї і 12-ї дивізій, а в напрямку на Одесу наступала решта частин Наддніпрянської армії УНР. Отже, безпосередньо на Київ ішли 1-й і 3-й галицькі корпуси армії ЗО УНР.

Подолавши з боями за неповні два тижні понад 100 км, 3-й корпус генерала Кравса 22 серпня підійшов до Києва на відстань 40 км, і Кравс вирішив здобути місто власними силами, не чекаючи на 1-й Галицький корпус полковника Осипа Микитки, розташований біля Бердичева. Кравс мотивував це тим, що з півдня і з південного сходу на Правобережжя наступало угруповання денікінців з передовою 2-ю Терською пластунською окремою бригадою Кавказької армії полковника Белогорцева, що вже підступала до району Білої Церкви, а на Лівобережжя йшла так звана Київська група денікінців під командуванням генерал-лейтенанта Ніколая Бредова з метою перейти Дніпром угору до Дарниці, зайняти дніпровські мости й увійти до Києва раніше за Галицьку армію. Ударною силою Бредова була зведена гвардійська дивізія російської армії, в авангарді якої йшла 1-а гвардійська піхотна бригада під командуванням генерал-майора Максиміліана Штакельберга, остзейського барона, естонця на російській службі, і 2-й гвардійський зведений піхотний полк 2-ї бригади цієї ж дивізії під командуванням полковника Стеселя (у мемуарах Осипа Станіміра його названо Штесселем)¹.

Генерал Кравс хотів визволити Київ, перш ніж денікінці наблизяться до нього, а також устигнути забезпечити оборону міста, взявши під контроль не лише правий, а й лівий берег Дніпра. 22 серпня Запорізька група визволила Білу Церкву, наступного дня 2-а і 8-а бригади Галицької армії визволили Васильків, а 6-а і 7-а запорізькі дивізії стояли вже над річкою Стугоною. Кравс

Антін Кравс, генерал-хорунжий, командувач 3-го Галицького корпусу, визволитель Києва в серпні 1919 р.

не відмовився від свого рішення й підтягав сили ближче до Києва. Командувач Галицької армії генерал-четар Мирон Тарнавський, безпосередній начальник Кравса, й ставка Київської групи українських військ перебували у Фастові.

Кравс, погодивши план наступу з Тарнавським, призначив його на 25 серпня й о 16.00 отримав повідомлення від полковника Сальського, що Запорізька група увійшла в контакт з авангардом 2-ї Терської пластунської окремої бригади Кавказької армії Денікіна. Отже, конче треба було забезпечити під час наступу на Київ захист своїх частин від ударів у фланг і тил з боку денікінських частин, встановивши шляхом

Мирон Тарнавський, генерал-четар, командувач ГА

переговорів демаркаційну лінію між українськими і денікінськими частинами. Але прибулий на фронт на своєму панцерному потязі полковник Белогорцев відмовився вести переговори з запорожцями, вимагаючи представників від Галицької армії.

Річ у тім, що Головному отаманові Симонові Петлюрі на цей час так і не вдалося налагодити дипломатичні відносини з Антоном Денікіним, який вважав усю Наддніпрянську армію і її головне командування незаконними формуваннями, зрадниками „Великої і неподільної Росії”. Усі спроби налагодити з ним політичний контакт, зберігши українську державність, були марні. Щоправда, Симон Петлюра підготував змішану делегацію від УНР для переговорів з Денікіним під головуванням генерала Михайла Омеляновича-Павленка, який очікував дипломатичного контакту у Фастові, але денікінці вперто не йшли на контакт, визнаючи переговори тільки з Галицькою армією, яка представляла 30 УНР як армію екстериторі-

Михайло Омелянович-Павленко, генерал-полковник Армії УНР, у серпні 1919 р. – голова делегації УНР на переговорах з командуванням Добровольчої армії збройних сил Півдня Росії

альну, що боролася проти спільного ворога – Червоної армії.

Перед можливим контактом з білими українські частини дістали наказ Головного отамана: „Триматися на своїх позиціях, але не стріляти”. Природно, що для досягнення цього був лише один шлях – переговори. Кравс надіслав телеграму своєму начальникові Тарнавському в ставку Галицької армії до Вінниці із запитанням: „Що робити?”, а полковникові Сальському наказав повідомити полковника Белогорцева про те, що до нього для переговорів прибуде делегація Галицької армії. Тарнавський відповів глибоко вночі 26 серпня, адже треба було узгодити питання з Головним отаманом, куди начальник штабу Тарнавського й надіслав

запит. Тарнавський отримав дозвіл на переговори від Головного отамана, а Кравс – відповідь на свою телеграму зі ставки головного, звідки надійшло: „Добро, починайте переговори”. Так з'явилася нагода переговорів і контакту з командуванням денікінців бодай на рівні командувачів армійських груп з боку галичан і з боку білих².

26 серпня о 21.00 до полковника Белогорцева в окремому потязі вирушила делегація Кравса: сотник генштабу Купчак і поручник Головинський. Під час переговорів сотник Купчак знайшов компроміс, але це коштувало Білої Церкви, яку довелося віддати полковникові Белогорцеву, а Запорізьку дивізію вивести з міста на північ. Домовленість набирала чинності 27 серпня, і Терська пластунська бригада денікінців спинила своє просування в бік Києва. 25 серпня, пізно ввечері, умови переговорів підтвердили телеграфом денікінський генерал Шиллінг і український генерал Мирон Тарнавський. А у Фастові „на телефоні” сидів генерал Михайло Омелянович-Павленко зі своєю мирною делегацією й чекав нагоди, аби розширити переговорний процес на більш високому рівні, проте даремно.

Вранці 26 серпня в розташування частин 3-го корпусу прибув Головний отаман на власному панцерному потязі, який дістався майже передових позицій 8-ї Самбірської бригади. Опівдні Петлюра прийняв у своєму вагоні генерала Кравса.

У спілкуванні зі своїми воєначальниками Головний отаман відзначався тим, що слухав співрозмовника до кінця й ніколи його не перебивав. Та цього разу після доповіді генерала Кравса він довго мовчав, а коли Кравс зробив нетерплячий рух, то Симон Петлюра сказав, вдивляючись на українську золоту осінь з вікна вагона: „Я спрямую на них Ангела й Зеленого”³.

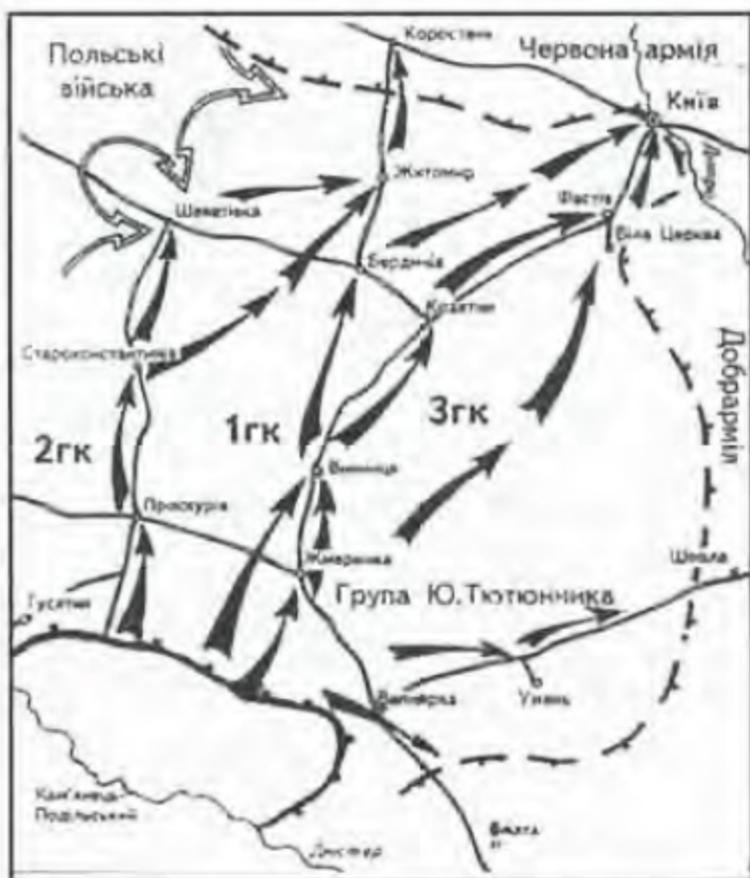
Кравсові не лишалося нічого, як покинути вагон.

Отже, основне питання – дипломатичного забезпечення визволення Києва і взаємин з денікінцями – розв'язано не було. Кравс мусив самотужки виплутуватися з надзвичайно складної політичної ситуації і діяти на власний розсуд, виходячи з обставин, які могли змінитися. Це було головною і єдиною причиною того, що, навіть здобувши Київ, Галицька армія могла зіткнутися з проблемою, розв'язання якої було понад її можливості, адже наддніпрянські частини хоч і підпорядковувалися Кравсові в оперативному плані, але в плані політичному Запорізький корпус і так само група Січових стрільців орієнтувалися тільки на Головного отамана.

Тим часом генерал-майор Штакельберг захопив Пирятин, що за 155 км на південний схід від Києва, і прямував до Борисполя й Дарниці, майже не зустрічаючи опору з боку частин Червоної армії. Кравс розумів, що зволікати далі немає змоги, й віддав наказ про наступ 27 серпня⁴.

Проте коли вже вістові з наказом, телеграф, радіо й телефони були готові розпочати його реалізацію, о 22.00 зі штабу Головного отамана в Кам'янці-Подільському прибула радіограма: наступу не починати без частин 1-го Галицького корпусу полковника Осипа Микитки. Наступним було повідомлення про те, що для переговорів з денікінцями виїхала спеціальна місія УНР на чолі з генералом Михайлом Омеляновичем-Павленком, у якій були і галичани, і наддніпрянські представники.

У той час активізували дії частини Червоної армії. І з огляду на обставини, що склалися, Кравс запропонував командирові Запорізької групи полковникові Володимирі Сальському ввійти в оперативний контакт з повстанською групою ота-

План наступу корпусів ГА в липні-серпні 1919 р.

Репродуковано з видання: Литвин М. Історія ЗО УНР. – Львів, 1994.

мана Зеленого, дислокованою в районі Трипілля (3 000 багнетів і шабель при 12 гарматах), а частинам 8-ї Самбірської бригади 3-го Галицького корпусу – у контакт із загоном отамана Ангела на північ від Білої Церкви. Після важкого маршу, ведучи кровопролитні бої з ворогом, у смугу наступу прибув 1-й Галицький корпус полковника Осипа Микитки. Тож у середині дня 28 серпня з'єдналася вся Київська група, що налічувала 40 тис. багнетів, 2 тис. шабель при 35 легких і 6 важких гарматах⁵.

Увечері 28 серпня 1919 р. у вагоні Кравса зібрався штаб Київської групи, прибув і полковник Осип Микитка. Начальник штабу 3-го корпусу зачитав наказ про наступ. План визволення Києва передбачав: головного удару завдає 3-й Галицький корпус, який має відтягувати на себе всі сили противника. Запорізький корпус прикриває його з південного сходу, біля Білої Церкви, проти бригади денікінців

**Схема руху
 фронту ГА в
 липні-серпні
 1919 р.**
 Репродуковано з
 видання:
 Капустянський М.
 Похід українських
 армії на Київ –
 Одесу в 1919 році:
 Короткий воєнно-
 історичний огляд:
 У 2-х кн. – Мюнхен,
 1946. – Кн.2.

полковника Белогорцева мали стати повстанці отамана Ангела. Тим часом I-й Галицький корпус полковника Осипа Микитки, маскуючись лісовими масивами на захід та північний захід від Києва, мав завдати удару по обороні противника і, прорвавши її, вийти в район Святошина. У той же час отаман Зелений, переправившись із повстанцями через Дніпро, мав зайняти місто Бориспіль і охороняти його від денікінців, очікуючи підходу 7-ї Запорізької дивізії полковника Осмолівського, яка, завдавши удару вздовж Дніпра, повинна була вийти до київських мостів, пройти ними до Дарниці й подати допомогу отаманові Зеленому в боротьбі проти частин генерал-майора Штакельберга, авангарду групи генерал-лейтенанта Ніколая Бредова. З визволенням Києва всі частини мали о 5.00 виділити по куреню та одній артбатареї для урочистого параду і

**Осип Микитка, полковник,
 командир I-го корпусу ГА в серпні
 1919 р.**

в'їзду в Київ Головного отамана. Парад мав рухатися від привокзальної площі до Хрещатика, а на Думській площі планувався молебень на честь визволення столиці України від більшовиків⁶. Такою була диспозиція, та сталося все не так, як планував генерал Кравс.

О 5.00 29 серпня частини Червоної армії, зосередивши майже всі сили, перейшли в наступ на вузькій ділянці фронту в районі села Велика Бугаївка, плануючи захопити Васильків. Запорожці подалися, відступивши від Городища й Великої Бугаївки й відкрили правий фланг і тил 2-ї Коломийської бригади 3-го Галицького корпусу, яка на північ від Василькова готувалася завдати удару на село Крушинку. Проте галичани без вагань утримали фронт під Васильковом, а ввечері настав перелом, 2-й пробійний курінь 8-ї Самбірської бригади пішов у багнетну атаку, попереду був сотник Осип Станімір. Він напав на ворога так несподівано, що той, кинувши кулемети, відступив на Глеваху, а потім і за Глеваху. Разом з галичанами в Глеваху в'їхав на своєму панцерному потязі Петлюра, який спостерігав за цим боєм, а потім раптово потяг пішов на Фастів. Згодом із штабу Головного отамана Кравс отримав його прохання про участь 2-го куреня Осипа Станіміра в параді з нагоди визволення Києва⁷.

А на північний схід від Глевахи на смерть стояли дивізії Запорізької групи полковника Володимира Сальського й не пустили противника в тили 2-ї Коломийської і 8-ї Самбірської галицьких бригад 3-го Галицького корпусу. Противник знесилився й припинив атаки, але на день зірвав план Кравса. Тепер час працював на денікінців, що наступали на Лівобережжя.

1-й Галицький корпус Осипа Микитки, пройшовши між магістраллю Козятин – Київ і шосе Жито-

мир – Київ, несподівано вдарив по обороні противника, прорвав її й вийшов до столиці України. Вночі проти 30 серпня частини корпусу в жорстоких і кровопролитних боях, що переходили в багнетні атаки, визволили Ігнатівку й вийшли на східний берег річки Ірпінь. І так сталося, що, намагаючись контрударом збити галичан, противник уже не мав частин, щоб зупинити просування 1-го й 3-го галицьких корпусів між Глевахою й Ігнатівкою.

О 6.00 30 серпня 6-а Равська бригада 1-го Галицького корпусу вийшла до Петропавлівської Борщагівки, а 5-а Сокальська бригада визволила Боярку. Це вирішило долю операції, і противник, кидаючи величезні сили, ешелони й шість панцерних потягів, почав відходити, причому на ділянці Запорізької групи було взято близько 6 000 полонених край Дніпра⁸. Саме в цей момент Запорізька група силами 7-ї дивізії полковника Осмолівського мала ударом з півдня на північ Дніпром вийти до київських мостів і, перейшовши їх, захопити Дарницю, а потім рушити до Борисполя на допомогу отаманові Зеленому, але цього не сталося. Щобільше, без будь-якого приводу по частинах отамана Зеленого несподівано вдарила 2-га Терська пластунська бригада полковника Белогорцева, й отаман, скутий цим боєм, не зміг переправитись через Дніпро й заволодіти Борисполем. Селище захопив полк Стесселя. 2-а Коломийська бригада, що прорвалася до переправ через Демічівку вже до 21.00 30 серпня також не перейшла Дніпра й не захопила Дарницю. Вона дістала наказ генерала Кравса „Захопити мости, але не стріляти”⁹.

О 22.00 30 серпня 1919 р. Київ визволили частини Галицької армії. За годину сотник Станімір отримав наказ привести свій курінь й одну батарею 8-ї Самбірської бригади, що

відзначилися в боях, для участі у святковому параді. Курінь і батарея мали прибути на привокзальну площу Київського вокзалу о п'ятій ранку 31 серпня.

Настало 31 серпня – день початку трагедії Галицької армії. О 5.00 Станімір зі своїм куренем прибув на вокзал. Залишивши курінь на привокзальній площі, він зайшов у вокзал і в почекальні 1-го класу знайшов полковника Арнольда Вольфа, командира 2-го Галицького корпусу, тимчасового виконувача обов'язків генерала Антона Кравса, викликаного в ставку до генерала Мирона Тарнавського. Кравс мав повернутися о 9.00.

Сотник Станімір доповів полковникові Вольфу, що курінь прибув для параду, а за повідомленням командира 1-го куреня поручника Антона Тарнавського, денікінці зосередились біля розвідного мосту через Дніпро на лівому березі в Дарниці й вже почали переправлятися на човнах через Дніпро. Отже, частини 1-ї гвардійської бригади Штакельберга й 2-й зведений гвардійський полк 2-ї бригади зведеної гвардійської дивізії групи Бредова вже захопили Дарницю як плацдарм для переправи до Києва. Такі ж донесення полковник Вольф отримав і від командира 4-го куреня 8-ї Самбірської бригади поручника Миколи Підгірного, який мав контролювати залізничний міст. Діставши цю інформацію, полковник Арнольд Вольф вирішив доповісти про становище в ставку. Телеграма пішла, але генерал Кравс уже виїхав зі ставки до Києва. Тоді полковник Вольф надіслав телеграму Головному отаманові. Близько 10.00 отримали наказ: святковий парад скасувати, частинам приготуватися до оборони, але не стріляти. Головний отаман до Києва не приїде. Переправи через Дніпро повинна була захопити 2-а Коломийська бригада 3-

*Арнольд Вольф, полковник,
командир 2-го корпусу ГА в серпні
1919 р.*

го Галицького корпусу й 7-а Запорізька дивізія полковника Осмоловського, якої поки що в Києві не було.

Полковник Вольф прийняв рішення: 8-ій Самбірській бригаді відправити 2-й курінь Станіміра охороняти Київську міську думу й міську пошту, 3-й курінь бригади під командуванням Альфреда Бізанца повинен контролювати Печерськ, 1-й курінь – Арсенал, 4-й курінь – станцію Київ-Товарний (там розмістився штаб 3-го корпусу й були ешелони 2-ї та 8-ї бригад), а також київський оперний театр.

Сотник Станімір зі своїм куренем рушив Безаківською вулицею, повз пам'ятник графові Бобринському (тепер на цьому місці пам'ятник Щорсу), потім Великою Володимирською до Софійської площі. Біля пам'ятника Богданові Хмельницькому, серед моря квітів й українських прапорів, святково настроєних мешканців міста стояли стрільці сотника Гофмана з 1-го

Галицького корпусу. Спустившись Софійської вулицею, Станімір опинився на Думській площі. Триумфуючі люди закидали квітами стрільців, а Станіміра зняли з коня й на руках піднесли до парадного під'їзду думи. На балконі думи майоріли два українські національні прапори й сотник наказав прикріпити до поручнів балкона й бойовий стяг 2-го куреня. На балконі встановили три кулемети, а у вікнах першого поверху розмістили дев'ять інших. З 300 стрільців Станімір призначив чету для охорони пошти. Коли вивісили бойовий стяг 2-го куреня вся площа тричі вигукнула „Слава Україні!”

Об 11.00 у святковій юрбі перед думою почали з'являтися озброєні люди й денікінські солдати з офіцерами. Доповівши в штаб 3-го корпусу, Станімір мав намір роззброїти їх, але зі штабу надійшов наказ: „Не

Осип Станімір, командир куреня Самбірської бригади ГА

Київська міська дума в 1919 р.

вільно цього робити, бо це наші повстанці, щодо денікінців, то переговори з ними ще не покінчені”. А вони ще й не починалися. Тим часом з боку Купецького саду в напрямку думи йшов на рисях загін терської кавалерії з полковником на чолі, близько 20 вершників. Це були ті перші розвідники гвардійського полку полковника Стесселя, яким пощастило прорватися через ланцюговий міст. Станімір зустрів їх і запитав, чому вони тут, на що полковник відповів: „Нас несе народ”, і загін рушив до Хрещатика. А в натовпі почалося, як пише Станімір, „галицько-денікінське братання”, що символізувало єднання галицької й денікінської армій у боротьбі проти більшовиків¹⁰.

Тим часом зі свого помешкання на Фундуклеївській вулиці вийшов головний свідок того, що відбувалося біля парадного під'їзду Київської думи, молодий вчитель Сашко Гльницький.

Кравс прибув до Києва на вокзал о 15.00, але перед цим о 9.00 на вокзал прибув командир 1-го Галицького корпусу полковник Осип Микитка, його начштабу сотник Куніш, отаман Віменталь і сотник Верніш. Усі вони чекали прибуття генерала Кравса. О 9.30 прискакав конем командир 1-ї сотні 2-ї Коломийської бригади четар Драган у супроводі денікінського офіцера. Він доповів комбригові Віменталю, що перед мостом стоять денікінці, але Віменталь дозволив пропустити лише парламентарів. Для переговорів отаман Віменталь, денікінський офіцер, начштабу 2-ї Коломийської бригади сотник Верніш і поручник Онишкевич рушають до мосту. Вони їдуть автомобілем через Хрещатик до думи і там Віменталь зустрічає кількох денікінських офіцерів, тоді знову повертається на вокзал до командира 1-го Галицького корпусу Осипа Микитки, а сотник Верніш і поручник Онишкевич дістають наказ отамана Віментала „вжити всіх заходів”, але не пропустити через мости денікінців.

Разом з сотником Вернішем і поручником Онишкевичем до мосту автомобілем їде й денікінський офіцер. Але дорогою вони зустрічають стежу терських козаків: денікінці вже повністю зайняли Печерську цитадель. Під конвоєм терських козаків сотника Верніша доставили до приміщення жіночого ліцею, де розташувався штаб денікінського авангарду. Його командир полковник Стессель зустрів делегацію галичан.

Чету Драгана було вже роззброєно, мостом ішли денікінці, ніяких частин української армії, тим паче запорожців, поблизу не було. Однак сотник Верніш не занепав на душі й почав переговори з полковником Стесселем, наполягаючи на тому, що у верхах також уже точаться переговори щодо спільної боротьби з більшовиками, у що вірив і сам сот-

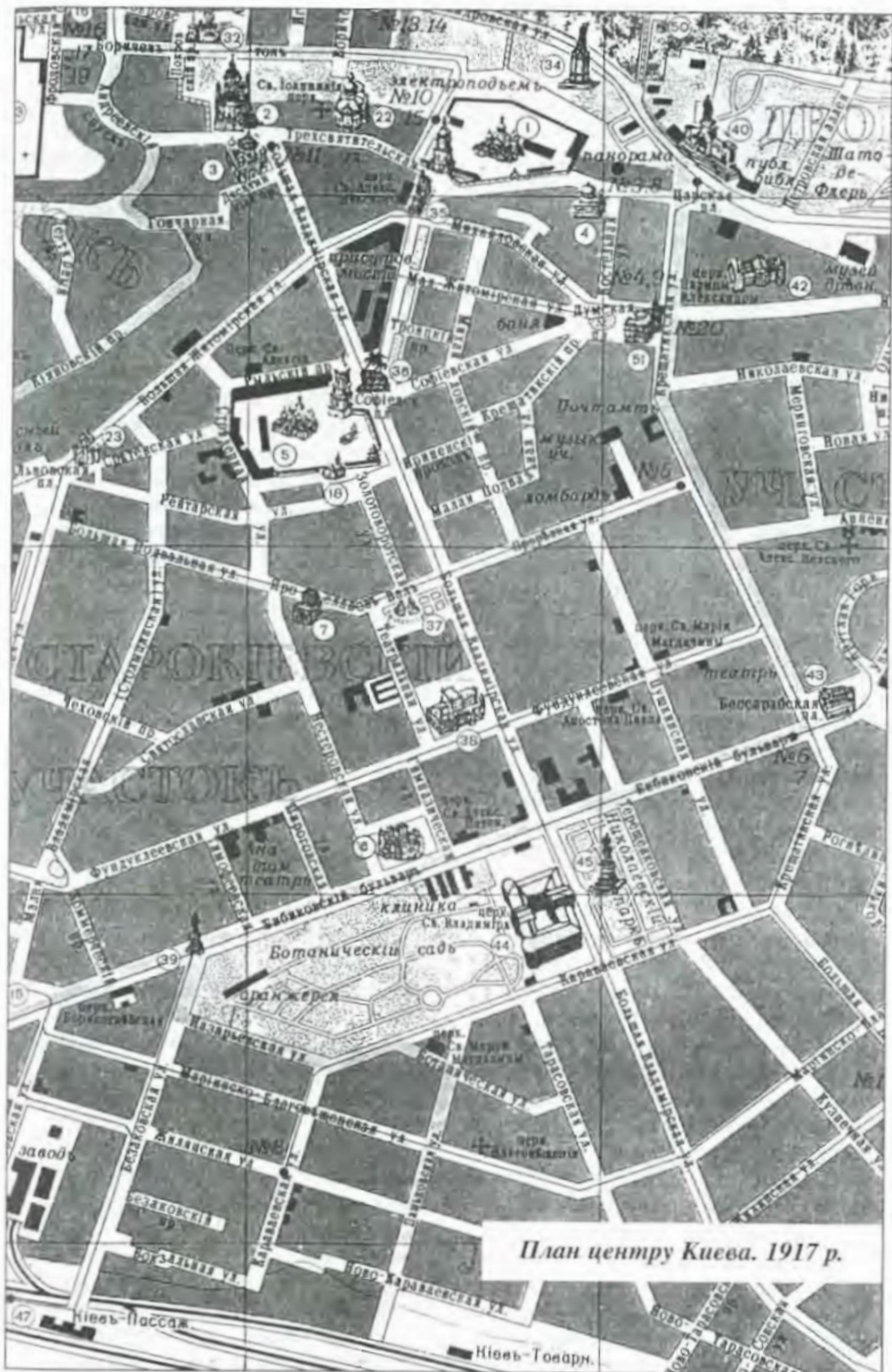
ник Верніш, не знаючи, що ніяких переговорів не велося. Йому вдається запевнити полковника Стесселя не пропускати через ланцюговий міст частини 1-ї бригади 5-ї зведеної гвардійської дивізії Добровольчої армії до закінчення переговорів і прибуття генерал-лейтенанта Бредова. Полковник Стессель обіцяв, що до переговорів генерал-лейтенанта Бредова з командувачем Київської групи генералом Кравсом рух денікінців до міста буде припинено.

Після цього сотник Верніш, поручник Онишкевич і два денікінських офіцери сіли в автомобіль і поїхали на вокзал, щоб доповісти командирові 1-го Галицького корпусу полковникові Осипу Микитці про досягнуту домовленість.

О 14.00 на вокзал телефонує сотник Станімір. Він просить командира 1-го Галицького корпусу Осипа Микитку прибути до Київської думи, оскільки там зібралися члени Київської управи й хочуть почути роз'яснення ситуації, що склалася. Осип Микитка їхати в думу відмовляється. Більше того, він наказує всім частинам 1-го Галицького корпусу покинути привокзальну площу, рухатися в місто, зайняти там ділянки для контролю. На той час на привокзальну площу вже прибув для параду командир Запорізької групи полковник Володимир Сальський з конвоєм з полку „Чорних запорожців”.

Штаб Запорізької групи розташувався в почекальні І класу. Ось-ось мав прибути командувач Київської групи генерал Кравс. Полковник Сальський чекав на 7-у Запорізьку дивізію полковника Осмоловського. Саме там Сальський дізнався, що на Печерську вже денікінські роз'їзди.

І ось тут з'явилося кілька денікінських кавалеристів з офіцером на чолі. Вони приїхали з боку Безаківської вулиці. Певно, це були ті, яких на Думській площі зупиняв

План центру Києва. 1917 р.

Київ-Товарн.

сотник Станімір. Запорожці захвилювалися, пориваючись захопити денікінців у полон. Але начштабу Запорізької групи полковник Кушце заборонив: начальникові конвою сотникові Божку він сказав: „...згідно з директивами зверху, ми мусимо сутичок обминати”¹¹. А денікінські розвідники, постоявши кілька хвилин, розвернули коней і помчали галопом назад.

О 15.30 на перон Київського вокзалу прибув потяг командувача Київської групи військ генерала Антона Кравса.

Оскільки місто здебільшого контролювали корпуси Галицької армії, хоч-не-хоч генерал Бредов мусив налагодити дипломатичний контакт з Кравсом. Тож одразу, в почесальній І класу, було визначено склад делегації для переговорів від Галицької армії. Головою делегації, як і належало на такому рівні, став генерал Антін Кравс, його заступником – полковник Осип Микитка, членами делегації – сотник Візняк, отаман Віменталь, отаман Гофман, сотник Ганіхер, сотник Верніш та поручник Онишкевич. Для поїздки делегації до Київської думи, де Кравс вирішив зустріти денікінську делегацію (за його розрахунками, вона мала прибути саме туди), автомобілів не вистачало. Сотник Візняк телефонував до думи і звідти автомобілем виїхав сотник Станімір, щоб забрати Кравса зі штабом. Поки готували автомобілі для поїздки в думу, генерал Кравс у супроводі штабу й полковника Володимира Сальського виїшов на привокзальну площу, де в строю завмерли конвойна сотня Запорізького корпусу, „Чорні запорожці” й конвойна сотня 1-го Галицького корпусу.

Володимир Сальський був сприкрений тим, що він не ввійшов до складу делегації для переговорів. Кравс пояснив йому ситуацію, але Сальський, як людина досить са-

молюбна, хотів бути в центрі подій, тож попросив Кравса дозволити йому пройти з „Чорними запорожцями” Хрещатиком до Думської площі. Розуміючи, що у разі відмови він ще більш морально травмує начальника Запорізької групи, єдиного представника Наддніпрянської армії, армії Великої України, та ще й киянина, генерал Антін Кравс дозволив йому марш Хрещатиком, запропонувавши місце за автомобільним кортежем. Але полковник Сальський, подякувавши генералові, сказав, що йому потрібно ще зустріти 7-у Запорізьку дивізію полковника Осмоловського і щойно тоді він піде слідом за Кравсом. Кравс сів у автомобіль і кортеж у супроводі кінної сотні 1-го Галицького корпусу, спустившись Безаковською, виїхав на Бібіковський бульвар.

Золота київська осінь. Море квітів, національні прапори, святково прикрашені балкони будинків і юрба мешканців міста, які вигукують вітання, – усе це приємно вразило генерала Кравса та його почет.

Кортеж проїхав бульваром і повернув на Хрещатик, до думи лишилося кілька хвилин їзди.

Була 16.10. Усі, хто стояв на Думській площі, повернули голови в протилежний від будинку думи бік. Інститутською вулицею спускалася мальовнича процесія. Попереду на низькорослому козацькому коні їхав літній російський генерал в однострої та орденах, тримаючи в правій російський національний прапор. За ним ступали три священники у святкових золотих ризах з великим золотим хрестом і двома церковними корогами, далі йшов, голосно співаючи, церковний хор, очолюваний дяконом, а слідом – конвой російського генерала з кубанських козаків у червоних черкесах. Народ, що заповнив Хрещатик і Думську площу, давав дорогу цій процесії і вона без перешкод діста-

лася до парадного входу Київської думи. Козаки спішилися і допомогли генералові злізти з коня, хор змовк, священники поставили корогви на землю і тільки хрест, сяючи під сонцем, здіймався над усією цією колоритною групою. Генерал попрямував до входу в думу. Він ніс російський прапор. Біля входу стояв стрілець-галичанин, тримаючи біля ноги гвинтівку з багнетом. Стійковий не пускав у думу російського генерала, хоч той, використовуючи прапор, намагався туди дістатись. А на балконі стояли галицькі офіцери і зацікавлено спостерігали за „змаганнями” стійкового і генерала.

Була 16.20. Автомобіль генерала Кравса повернув на Думську площу і, повільно просуваючись серед натовпу, підїхав до входу в думу. Генерал Кравс зрозумів, що випадок дає йому можливість започаткувати такий потрібний за цих обставин переговорний процес з представником денікінців. Позитивні результати переговорів сприяли б нормалізації взаємовідносин між двома арміями, які воюювали проти одного ворога. Тому Кравс швидко вийшов з автомобіля й у супроводі свого штабу попрямував до входу в думу. Російський генерал, а це був генерал-майор Максиміліан Штакельберг, командир авангарду генерал-лейтенанта Бредова, облишив свої спроби ввійти до думи і рушив їм назустріч.

Кравс відсалютував Штакельбергові, взяв його під руку й пішов до дверей. Стійковий віддав зброєю честь і пропустив обох генералів та їхніх штабних офіцерів. Обидва генерали і їхні штаби ввійшли до думи й переговорний процес почався сам собою, завдяки щасливому збігу обставин. Тепер усе залежало від дипломатичних здібностей Кравса та уповноважень генерал-майора Штакельберга.

Коли всі зайняли свої місця в аудієнц-залі Київської думи, ком-

*Максиміліан Штакельберг,
генерал-майор, командир 1-ї
гвардійської бригади збройних сил
Півдня Росії в 1919 р.*

бриг 2-ї Коломийської бригади отаман Віменталь доповів Кравсові, що 2-й курінь його бригади повністю роззброєний денікінцями біля Ланцюгового мосту через Дніпро. Кравс наказує Віменталю разом з сотником Ревюком і поручником Онишкевичем їхати в розташування 2-го куреня.

Це донесення дало підстави Кравсу розпочати переговори із звинувачення денікінців у порушенні домовленості полковника Стесселя й сотника Верніша щодо припинення ними будь-яких дій, зокрема просування до центру міста. Генерал Штакельберг відповів, що він уже дав відповідне розпорядження, а те, що сталося з 2-м куренем 2-ї Коломийської бригади, – непорозуміння. Тоді Кравс запропонував свої умови, аби уникнути непорозумінь надалі: усі денікінські частини

виводяться на демаркаційну лінію, про яку домовилися полковник Стессель і сотник Верніш; щодо можливого розташування в місті денікінських частин та їхніх стосунків з галицькими частинами генерал Кравс безпосередньо домовиться з генералом Бредовим у приміщенні 5-ї гімназії. Штакельберг погодився, але попрохав Кравса дозволити йому вивісити російський прапор поряд з українським на балконі думи, „щоб заспокоїти російську частину мешканців Києва”. Кравс дав згоду, оскільки такий жест з його боку свідчив, що галицькі й денікінські частини – союзники у спільній боротьбі проти більшовиків. На балкон Київської думи вийшли в супроводі своїх офіцерів обидва генерали. Кравс тримав у руці український прапор, Штакельберг – російський. Вперед вийшов офіцер-галичанин і голосно сказав, що тепер проти більшовиків борються дві армії – Українська армія на Правобережжі й біла армія генерала Денікіна на Лівобережжі. Потім генерали віддали свої прапори стрільцям і ті прикріпили їх до поручнів балкона. Знову виступив офіцер-галичанин і голосно прокричав, що „ці два прапори є символом спільної боротьби проти московського комунізму!” Українці, схвилювані появою на балконі думи російського прапора, заспокоїлися, погодившись, що таке рішення буде кращим, ніж одночасна війна проти Денікіна й червоних москалів¹².

А за півгодини до цих подій полковник Сальський дістав повідомлення, що 7-а Запорізька дивізія полковника Осмолівського з'явилася в місті. Він дав команду своєму штабу й повільно поїхав разом з ним та конвойною сотнею „Чорних запорожців” назустріч своїй дивізії до перехрестя Безаківської вулиці, що йшла від головного вокзалу й Бібіковського бульвару. Штаб спішив-

ся і всі стали чекати на підхід дивізії. Дивізія ввійшла в місто о 16.00. Судячи з того, що вона просувалася з боку Василькова й через Деміївку, шлях її пролягав Великою Володимирською. Коли вона досягла Бібіковського бульвару, на чолі її стали полковник Сальський, начштабу полковник Куц, державний інспектор Дерещук, за ними йшов конвой із сотні полку „Чорних запорожців” з командиром сотником Божком, далі особовий склад 7-ї дивізії. Колона спускалася Бібіковським бульваром, обабіч якого стояли мешканці міста з квітами й прапорами, балкони будинків прикрашали килими з прикріпленими портретами Шевченка й Петлюри, на деяких балконах були й російські прапори. Колона рухалася під дощем з квітів, лунала музика, пісні: столиця України зустрічала своїх визволителів.

На перехресті Володимирської вулиці й Бібіковського бульвару, як згадує Василь Чабанівський¹³, до полковника Сальського підїхав галицький офіцер і сказав, що на балконі думи поряд з українським прапором вивішено російський прапор і що „проміж українцями й москалями почалася сварка”. Колона рушила далі, Володимирською вийшла на Фундуклеївську й стала спускатися до Хрещатика. Коли полковник Сальський вїжджав на Хрещатик, з натовпу вийшла якась жінка, взяла коня за віжки й повела правим боком вулиці. За нею повернула вся колона. Так запорожці дісталися рогу Думської площі, де вона сполучалася з Хрещатиком (тепер там перший вхід до метро). Саме з цього місця й побачили полковник Сальський та його конвойна сотня російський прапор на балконі думи.

Приблизно о 16.50 натовп біля думи почав меншати, пристрасті вщухли і люди, зрозумівши, що параду й урочистостей біля думи не буде, стали потрохи розходитись.

Обидва генерали вийшли з дверей думи, відсалютували один одному, російський генерал сів на коня й уся процесія рушила через Думську площу й Інститутською на Печерськ. Генералові Кравсу подали автомобіль. У нього сіли разом з Кравсом члени його штабу й машина повільно поїхала площею до Хрещатика.

Те, що відбулося потім, мемуаристи описують по-різному. Полковник Чабанівський свідчить: командир запорожців Володимир Сальський, побачивши на думі російський прапор, вигукнув десь так: „Перед московським прапором не будемо парадувати!” Потім послав командира свого конвою сотника Божка з козаками до думи, ті скинули гвинтівки з плечей, націлились на балкон, один з козаків піднявся на балкон, зламав держак російського прапора, скинув його сотникові. Божко учвал поскакав крізь юрбу і кинув російський прапор під копита коню полковника Сальського. Тим часом з натовпу на Хрещатику вийшли дві сестри-жалібниці, розстелили російський прапор і по ньому проїхав Сальський і вся запорозька колона¹⁴.

Генерал Кравс і сотник Станімір не бачили, коли зник з балкона російський прапор: у мемуарах вони пишуть, що хтось зірвав його й кинув униз, де українці й роздерли його на шматки¹⁵.

Як оповідає Кравс, побачивши Сальського й почувши, що його козаки лементують проти російського прапора на балконі думи, він вирішив попрохати Сальського заспокоїти своїх козаків і пояснив запорозькому полковникові ситуацію. Голова Київської управи Рябцев підтримав Кравса. Щоб якось злагіднити прикре враження від недисциплінованості козаків Сальського, Кравс одразу ж призначив амбіційного полковника комендантом столиці України. І саме в цю мить,

поки Сальський думав, що відповісти своєму командирові, сотник Божко, схопивши російський прапор, поскакав уже Думською площею. Генерал Кравс, зрозумівши, що Сальський не сприймає його слів, попрохав полковника подбати про оборону вокзалу й станції Київ-Товарний, сів у автомобіль і поїхав на зустріч з генералом Бредовим, бо саме на Кравсі, і він це добре розумів, лежала відповідальність за галицькі корпуси в Києві¹⁶.

Лише вчитель Сашко Ільницький бачив, як все це відбувалося насправді. Коли люди почали покидати Думську площу, Сашко вирішив і собі злізти з п'єдесталу пам'ятника Столипину, де він у цей час стояв, і податися додому на Фундуклеївську. Але нараз юрба заворушилася і до думи підскочив козак на коні й став під балконом, на якому висіли прапори. Це був командир конвою полковника Сальського, сотник полку „Чорних запорожців” Божко. Сотник почав кричати до офіцерів-галичан на балконі, щоб ті зняли й кинули йому російський прапор. Усією міццю своїх голосових козацьких зв'язок Божко гукав на всю Думську площу: „Кидай російський прапор!” На крик козака народ кинувся до думи, зчинилися сутички між тими, хто був проти російського прапора на думі, і тими, хто був за нього. Офіцери з балкона пояснювали сотникові Божку, що це зроблено з наказу генерала Кравса на знак домовленості з російським генералом про спільну боротьбу проти більшовиків. Це були офіцери регулярної Галицької армії. Коли ж сотник Божко у відповідь крикнув їм, „що він боровся не за російський прапор”, ситуація розпалася до краю: українці переважали й вони гукали: „Геть російський прапор з думи!” Натовп їхніх прибічників рушив на приступ парадного входу, вони тисли на стійкових. У дверях

думи з'явилися багнети, з вікон і на балконі – кулемети. Збігла хвилина, й Сашко побачив, як один з галицьких офіцерів наблизився до поручнів, відчепив російський прапор і кинув його сотникові Божку. Той ухопив прапор, підняв його в правій руці над головою, крутнув коня і птахом, крізь юрбу, через натовп, полетів на Хрещатик до свого отамана¹⁷.

Приблизно в цей самий час, о 16.40, до перону київського вокзалу прибув потяг командувача Галицької армії генерала Мирона Тарнавського з Вінниці. На вокзалі було спокійно, але ні Кравса, ні Микитки, ні Вольфа там уже не було – вони виїхали до думи. Подали два автомобілі, у які сіли генерал Тарнавський та його штаб. Автомобілі рушили Безаковською. Коли кортеж досяг пам'ятника графові Бобринському, на нього налетів загін галицької кінноти. Генерал Тарнавський вийшов з машини. До нього підскочив офіцер, прокричав: „Денікінці йдуть”, і загін погнав коней до вокзалу – треба було попередити своїх і приготувати вокзал до оборони.

Тарнавський сів в автомобіль. Конвоєм командувача Галицької армії був курінь 6-ї бригади. Почувши крик офіцера, курінь розсипався, почалася паніка, стрільці побігли Безаковською до вокзалу. Генерал Тарнавський і його штабні офіцери з великими труднощами зібрали й заспокоїли стрільців, зайняли частину Бібіковського бульвару й прилегли до перехрестя з Безаковською вулицею будинки. Генерал зрозумів, що сталася катастрофа. Він наказав розвернути автомобілі, доїхав до вокзалу, сів у потяг і відбув у свою вінницьку ставку.

Це діялося тоді, коли генерал Кравс, розмовляючи з полковником Сальським, призначив його комендантом Києва, а потім спокійно сів в автомобіль і рушив Хрещатиком у

бік Царської площі (тепер Європейська пл.). За спиною генерала лишилися й колона запорожців, і Думська площа: Кравс не бачив, як з балкона думи зник російський прапор. Не бачив цього й сотник Станімір, який супроводив Кравса. Він лише почув кулеметну чергу, що пролунала на Думській площі, і жахливий крик багатьох людей. Він швидко повернув коня й погнав його до думи, адже там були стрільці його 2-го куреня¹⁸.

За хвилину до того, як пролунала кулеметна черга, а автомобіль генерала вже завертав на Олександрівську вулицю, Кравс згадав про те, що генерал Штакельберг власноруч прив'язав держак російського прапора до поручнів думського балкона, нахилився до вуха Кравса й тихо промовив по-німецькому, щоб оточення не зрозуміло: „Вночі можете цей прапор зняти, але прошу вас залишити його зараз на місці”. І Кравс кивнув головою, погоджуючись¹⁹.

Автомобіль Кравса був уже на Олександрівській вулиці, майже навпроти пам'ятника Олександрові III (тепер там рекламні щити), коли генерал почув кулеметну чергу на Думській площі й тієї ж хвилини подумав про російський прапор. Майже одразу по тому неподалік автомобіля вибухла ручна граната і стали стріляти з дахів будинків, над автомобілем просвистіли кулі, посипалися шибки, закричали люди, повзли поранені, падали вбиті. Раптом перед автомобілем Кравса з'явилася велика армійська вантажівка. Його начштабу висунувся з машини й загукав водієві вантажівки, щоб той дав дорогу. І саме в цю мить загін кінноти налетів на автомобіль генерала, хтось збив начштабу й ад'ютанта Кравса, ті вилетіли на бруківку, водій наддав газу і автомобіль разом з генералом швидко помчав угору на Печерськ²⁰.

А на Думській площі була паніка. З найближчих будинків і дахів одразу, як тільки з думського балкона зник російський прапор, по натовпу, а не по думі чи колоні запорожців, ударили дві кулеметні черги: військовики й цивільні на площі перемішалися, усі кинулися з майдану вгору Софійською і Михайлівською вулицями до Софійської площі, а Костельною – на вулицю Трьохсвятительську. На Хрещатику також стріляли, і там люди панічно шукали порятунку в брамах, парадних, залазили у вікна першого поверху. Станімір пише: „Серед свисту куль і зойків поранених запорожці кинулися у безладді”. Труп встеляли вулицю й майдан. Буквально за кілька хвилин Думська площа і Хрещатик збезлюділи²¹.

Колона запорожців тоді була на перехресті Хрещатика й Інститутської, аж тут пролунав постріл. Куля просвистіла над головою полковника Сальського. Після цього від Купецького саду й згори, від Інститутської, по колоні почали стріляти, а голову колони атакувала група вершників. Полковник Сальський зі штабом кинулись за нападниками, ті, розвернувшись, учвал полетіли Хрещатиком, збочили на Олександрівську і нею помчали на Печерськ. Можливо, саме цей загін і налетів на машину Кравса, і відтак на бруківці опинились сотник Верніш і начштабу Кравса отаман Лобковець. У тлумі кінь полковника Василя Чабанівського спіткнувся і впав на бік разом із вершником, придушивши полковникові ногу. Поки той вилазив з-під коня і піднімав його, запорозька колона дісталася Царської площі, розвернулася, пройшла Хрещатиком, перетнула Думську площу й Софійською вулицею дібралася вгору до Великої Володимирської. Тут Василь Чабанівський наздогнав колону. Полковник Сальський повів запорожців до

перехрестя з Бібіковським бульваром. Звідти він вирушив кінну розвідку на Бесарабку й Хрещатик, де треба було підібрати поранених і відсталих. Коли розвідка повернулася, колона спустилась на Бесарабку, повернула праворуч і пішла Великою Васильківською.

Сідало сонце. Колона пройшла до Загородньої вулиці, підбираючи відсталих, тоді – на Деміївку і до перетину із залізничним полотном магістралі Київ – Фастів. Впорядкувавши колону, полковник Сальський скерував її на Васильків, де був штаб групи. Так завершився марш запорожців Хрещатиком²².

Усю відповідальність тепер ніс генерал Кравс, який зі своїм водієм і без будь-якої охорони їхав на Цитадельну в штаб генерала Бредова, що мав розміститися в 5-й гімназії. На перехресті Олександрівської і Садової вулиць Кравса затримує денікінський патруль. Кравс називає себе, його пропускають і дають провідників. На Печерську генерала зустрічають колони денікінських військ, що переправились київськими мостами до міста. Знову його автомобіль затримують, але провідник називає Кравса, і їх пропускають до 5-ї гімназії.

О 17 годині 50 хвилин генерала Кравса проводять зі всіма почестями як командира військової групи до аудієнц-зали гімназії і просять зачекати 10 хвилин. На той час до Кравса змогли приєднатися сотники Тавчер і Верніш, отаман Віменталь, поручники Чехович та Онишкевич. О 18 годині до аудієнц-зали зайшов генерал-лейтенант Бредов зі штабом. Кравс одразу ж вирішив не втрачати ініціативи й нагадав Бредову, що Київ визволили українські частини, Галицька армія, що вона, як і денікінці, воює проти спільного ворога. На це Бредов відповів: „Київ – мати міст руських, ніколи не був українським

Вільгельм Лобковець, отаман (майор), начальник штабу 3-го корпусу ГА

і не буде!" Переговори зайшли в безвихідь. Тоді Кравс підвівся, дістав з кобури пістолет і, подаючи його Бредову, сказав, що за такого підходу до переговорів, коли той розмовляє з ним, як з переможеним ворогом, він, генерал Кравс, вважає себе полоненим генерал-лейтенанта Бредова. Крутнувшись на підборах, Бредов вийшов із зали. Кравс зі своїми супутниками чекає. Було вже близько дев'ятої вечора, а Бредов все ще не повертався. Українці припускали, що він зв'язувався з Головною квартирою. Нарешті о 22 годині до зали знову зайшов генерал Бредов і сказав, що готовий продовжити переговори. Розуміючи, що Київ він урятувати не зможе, Кравс вирішив урятувати Галицьку армію. Так почалися реальні переговори²³.

У цей час на Думській площі стрілянина припинилася. Полковник Вольф і Осип Микитка вирушили у свої частини й чекали закін-

чення переговорів генерала Кравса з Бредовим. Сотник Станімір наказав охороняти думу з боку Купецького саду, Хрещатика, Софійської вулиці і відправив розвідчу групу в бік Арсеналу. Патрулі 2-го куреня 6-ї Равської бригади перевіряли найближчі будинки, шукаючи терористів. Зв'язку зі штабами немає. З'явився начштабу 3-го корпусу майор Лобковець, він кульгав, і його вів, підтримуючи, поручник Купчанко. Від начштабу сотник Станімір дізнався про те, що він відрізаний од своїх частин і допомоги ні від кого не буде.

Інститутською вулицею до Хрещатика почала спускатися артбатарея денікінців. Станімір наказав вивести з думи кулеметну обслугу й розташував її навпроти батареї, а сам пішов на переговори.

У розмові з російським полковником він наголошує на тому, що дотепер ведуться переговори і що відповідно до попередніх домовленостей генералів Кравса й Штакельберга денікінські частини мають залишатися на своїх місцях і не просуватися до міста. Майор Лобковець, який підійшов до Станіміра, у свою чергу каже полковникові, що поки тривають переговори, просування денікінців до міста – це порушення домовленостей Штакельберга й Кравса. Полковник відповідає, що він тепер лише через силу зможе знову підняти гармати Інститутською вулицею вгору, тому просить дозволу залишити їх на місці, з якого, обіцяє, далі не зрушить. Галичани, виховані на розумінні військової честі, вірять словам російського полковника.

Обидва офіцери йдуть до будинку думи і там Лобковець знову нагадує Станімірові про наказ Головного отамана „вогню не відкривати". Кулеметну обслугу забирають назад до думи.

Поки йшли ці переговори, повернулися розвідники й доповіли сот-

никові Станіміру, що дума оточена, що на всіх навколишніх вулицях уже стоїть денікінська кіннота. Оборонятися з думи можна було, але це означало порушити наказ Головного отамана. Сотник кинувся на коні до того російського полковника, який дав слово офіцера, що галичанам нічого поганого не заподіють. Проте полковник, посміхнувшись, тільки промовив: „Ви оточені. Зараз усі повинні скласти зброю”. За спиною полковника сотник Станімір побачив шість гармат, готових відкрити вогонь по позиціях його куреня біля думи. На Софійській і Михайлівській вулицях уже стоять роз'їзди Терської козачої бригади. Станімір, командир легендарної частини Галицької армії, „пробійного куреня”, склав зброю²⁴.

А генерал Кравс продовжує нерівний дипломатичний раут з денікінським генералом. Бредов пропонує Кравсові, щоб Галицька армія склала зброю – Кравс відмовляється. Бредов висловлює пропозицію Галицькій армії вести спільну боротьбу проти більшовиків у лавах денікінців – Кравс відмовляється. Після короткої павзи Кравс подає свій варіант розв'язання:

1. Бредов погоджується провадити переговори з генералом Омеляновичем-Павленком, зверхником об'єднаних українських армій.

2. Бредов погоджується визнати Галицьку армію регулярною екстериторіальною армією; генерал Кравс визнає збройні сили Півдня Росії територіальними й регулярними військами.

3. Галицька армія виходить із Києва й зупиняється на визначеній обома сторонами демаркаційній лінії.

4. На встановленій демаркаційній лінії починаються переговори про можливі спільні бойові операції проти Червоної армії.

5. Усі захоплені солдати й офіцери Галицької армії звільняються,

усе захоплене майно Галицької армії повертається.

6. Для координації дій у Галицькій і Добровольчій арміях залишаються представники кожної зі сторін.

Більшого Кравс домогтися не зміг. Мало того, денікінцям лишилися всі трофеї, що їх вони захопили на станції Київ-Товарний. Але Галицьку армію врятувати вдалося як і вдалося примусити денікінців розпочати переговори з представниками об'єднаних армій Української Народної Республіки, хоч Бредов у запалі й сказав генералові Кравсу: „Нехай генерал Омелянович-Павленко і не приїздить, бо буде заарештований”²⁵.

1 вересня о 2 годині 30 хвилин переговори закінчилися. Генерал Кравс та його оточення вийшли з аудієнц-зали в супроводі денікінських офіцерів. Надворі Кравс не побачив свого автомобіля – його привласнили денікінці, поставивши натомість якесь розбите старе авто, їхати на якому було неможливо.

А тим часом сотник Станімір, двічі потрапляючи в полон до денікінців і щасливо з нього видобуваючись, встигає дібратися до Київського вокзалу й попередити командира 1-го корпусу полковника Осипа Микитку. Полковник Микитка наказує своєму штабові сідати в ешелон. Тієї миті, як денікінці займають вокзал, штабний ешелон 1-го Галицького корпусу відходить від перону під акомпанемент їхніх пострілів. 1 вересня ешелон 1-го корпусу прибуває на перон Фастівського вокзалу, і Микитка розповідає про ці події генералові Михайлові Омеляновичеві-Павленку. Таким чином, перед генералом постало питання – яких заходів ужити в цій ситуації. Справу ускладнювало ще й те, що про результати переговорів Кравса з Бредовим він не знав.

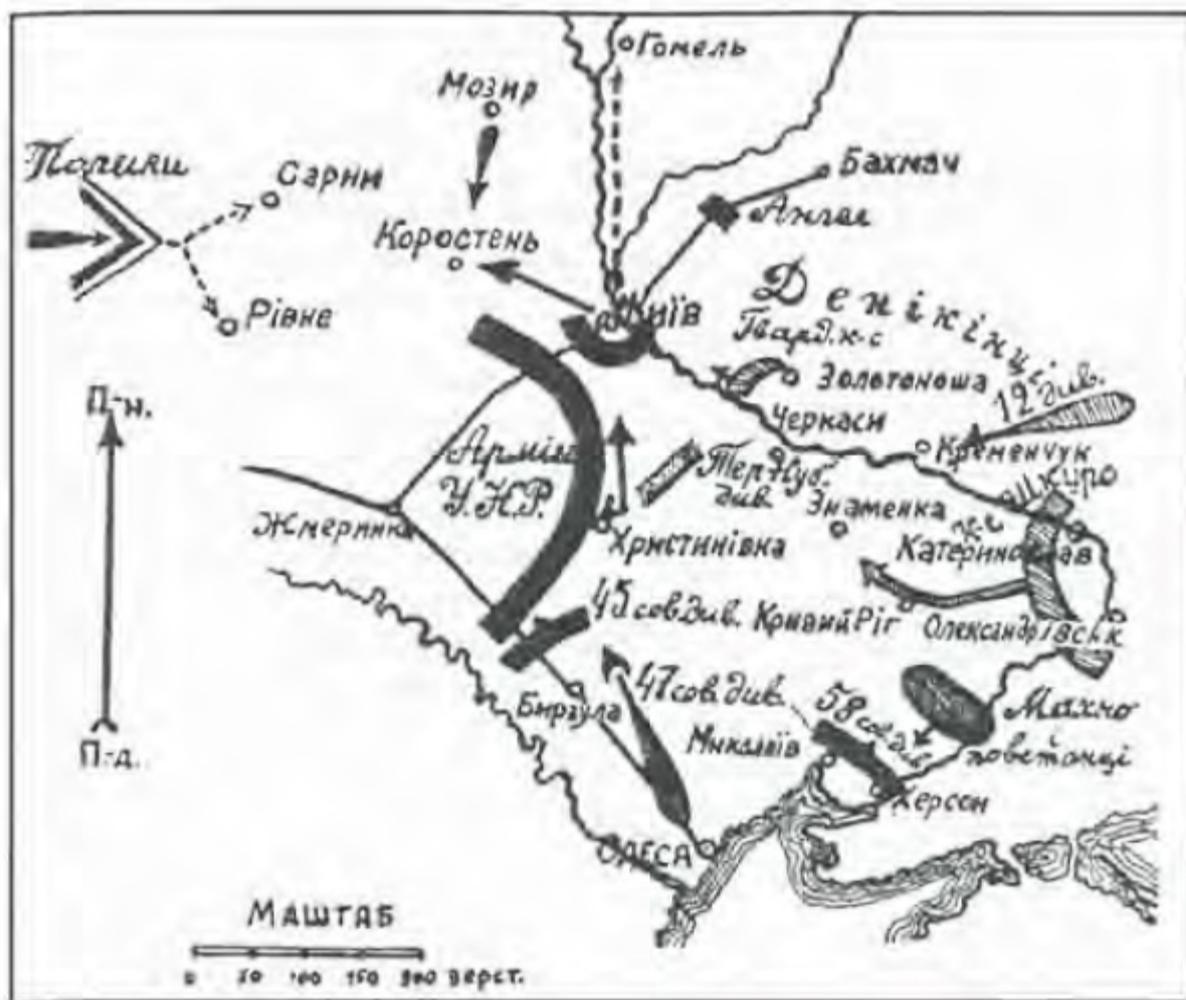
Сотник Станімір утрете потрапляє в полон до денікінців, але йому знову щастить утекти. Він пробирається на Деміївку, де на станції Київ-Товарний стоять ешелони 2-ї Коломийської і 8-ї Самбірської бригад 3-го Галицького корпусу. Докладаючи чимало зусиль, розшукує одну паровозну бригаду, і врешті ешелон 8-ї Самбірської бригади виривається з рук денікінців, які саме зайняли станцію.

Генерал Кравс зі своїм оточенням та денікінським супроводом дістався до вокзалу, де його зустрів начальник штабу майор Лобковець та денікінський генерал Стессель. Лобковець доповів своєму генералові, що командувач Галицької армії генерал Мирон Тарнавський віддав наказ про відступ у район Фастова. Підрахували втрати і виявили, що армія втратила захопленими в полон два курені: 2-й курінь 8-ї Самбірської бригади, роззброєний біля думи, і 2-й курінь 2-ї Коломийської бригади, роззброєний біля київських мостів.

У своїх мемуарах Кравс пише, що полковник Стессель, повністю дотримуючи умов перемир'я, підписаного Кравсом і Бредовим, робив усе, що від нього залежало. „Це був зразковий старшина, який без хитрощів і з повною коректністю дотримувався підписаного перемир'я”. Далі Антін Кравс свідчить: „Видано нам назад не тільки все привезене нами до Києва майно, але й те, що ми здобули на двірці від більшовиків, згідно те, що вони на ньому залишили, між тим кілька вагонів черевиків і одностроїв, як також прегарний, зовсім модерновий панцерний потяг. Коло полудня, після евакуювання цілого нашого майна, залишила команда групи Київ, ескортована нашим величавим панцерником, який на пам'ятку української столиці, за яку йшло стільки боїв, дістав назву „Київ”²⁶.

Отож частини Галицької армії з наказу її командувача Мирона Тарнавського, а також відповідно до домовленості між Кравсом і Бредовим, відійшли на визначену цією угодою демаркаційну лінію. У результаті між частинами Добровольчої армії і армії УНР (її ще називали Наддніпрянською) з'явився нейтральний коридор, який не контролювався жодною з них. Твердження про те, що це були армії „противників”, не відповідає дійсності, як і твердження, що відступ проводився тому, що „тилами української армії в бік міста рухалися з узбережжя Чорного моря відрізані від своїх червоні війська. Прорив їх загрожував розривом українських армій”²⁷.

Річ у тім, що бої проти 14-ї радянської армії (у них Наддніпрянська армія здобула цілковиту перемогу) завершилися 1 вересня 1919 р., коли частини Волинської групи визволили станцію Кодима. Частини 47-ї і 58-ї дивізій Червоної армії змушені були виходити з можливого оточення на північний захід валками по бездоріжжю. До того ж вони потрапили в район дислокації повстанської армії отамана Махна і втратили при цьому частину особового складу й майна в районі Умані, які дісталися отаманові й збільшили чисельність і озброєння його армії. Командуванню групи Якіра (так називалася тоді об'єднана військова група противника з 47-ї і 58-ї дивізій) нічого іншого не залишалося, як, відтіснивши заслони Тютюнника, йти нейтральною смугою, що утворилася між українськими частинами і Добровольчою армією генерала Май-Маєвського. Але просувалися вони не до Києва, а до Коростеня, щоб з'єднатися з частинами 12-ї радянської армії, проти якої стояли група Січових стрільців полковника Коновальця й 2-й Галицький корпус полковника Арнольда Вольфа. Отже, на момент, коли

Дислокація армії УНР наприкінці вересня 1919 р. Репродуковано з видання: Капустянський М. Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році: Короткий воєно-історичний огляд: У 2-х кн. – Мюнхен, 1946. – Кн.2.

група Якіра вийшла на нейтральну територію, частини українських військ уже відійшли за демаркаційну лінію, а група Якіра їхніми тилами пройти не могла. Понад те, коли група проходила недалеко від позицій Галицької армії, сотник Станімір, призначений тимчасовим виконувачем обов'язків командира 8-ї Самбірської бригади, 10 вересня дістав наказ від генерала Кравса, зміст якого повністю спростовує твердження, що група Якіра могла вдарити по тилах українських частин: „XIV советська армія пробивається з-під Одеси на північ, і її частини знаходяться вже між нашим та денікінським фронтом, та під Володаркою переправляються на другий берег річки Рось. 8-у бригаду негайно відмаршувати до села Топори, там нав'язати зв'язок з от. Соколом і разом з його повстанцями вдарити на большевиків”²⁸.

Проте зупинити частини групи Якіра й відкинути їх у бік Добровольчої армії 8-а Самбірська бригада й повстанці отамана Сокола не змогли, оскільки група Якіра, фор-

сувавши річку Рось, 14 вересня 1919 року пройшла містом Сквирою, перетнула залізницю Попельня – Фастів і вийшла до Житомира.

Денікінці очікували, чим усе це закінчиться, і щойно тоді, коли група Якіра з'єдналася з частинами 12-ї радянської армії, розпочали активні дії проти Наддніпрянської армії в районі Балти.

Так само не відповідає дійсності твердження, що до міської думи прибули командувачі обох угруповань противників. Галицька й Добровольча армії противниками не були ні перед визволенням Києва, ні під час переговорів. На підставі домовленості Кравса й Бредова 13 вересня на станцію Пост-Волинський під Києвом виїхала делегація для переговорів на чолі з генералом Михайлом Омеляновичем-Павленком. Приймав делегацію командир 1-ї бригади 2-го армійського корпусу генерал-майор Непенін. Стосовно цих переговорів Денікін не дав остаточних відповідей. Переговори успіху не мали.

Насамкінець доцільно навести текст телеграми Штабу Головного

отамана Симона Петлюри, яку отримали в українських частинах 23 серпня 1919 р. Саме через цю телеграму вночі проти 1 вересня Галицька армія залишила столицю України Київ Денікіну. Її текст такий:

„На випадок зустрічі з частинами армій Денікіна належить триматися до дальшого розпорядження сліду-ючих норм:

1. Належить безумовно не вдаватися в ворожу акцію.

2. Пропонувати військам Денікіна, щоб вони не займали тих місцевостей, які є вже в наших руках або які маємо посісти.

3. Пропонувати їм звільнити район нашого походу, щоб не спиняти нашого руху.

4. Докласти всіх зусиль, щоб докладно розвідати організацію, стан військ, завдання, моральний настрій, озброєння та одяг і амуніцію армії Денікіна.

Далі належить розповідати, яке ставлення денікінських військ до Української держави і до наших військ. негайно повідомити, які дані одержано вже щодо сих питань. Остаточні вказівки вже незабаром буде дано”²⁹.

У цьому наказі – головна причина початку трагедій Галицької армії, найдисциплінованішої й найбоєздатнішої частини збройних сил Української Народної Республіки. Станімір писав про це у своїх спогадах так: „Отак ми з вчорашніх переможців над Червоною армією стали полоненими білоденікінської. Ми здобули Київ для... Денікіна”³⁰.

ПРИМІТКИ

¹ Станімір О. Українська Галицька армія в боях з армією ген. Денікіна // Українська Галицька армія: У 40-річчя участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег, 1958. – С.472.

² Кравс А. За українську справу: Спомини. – Львів, 1937. – С.25.

³ Там само. – С.26.

⁴ Там само. – С.26, 27.

⁵ Там само. – С.28.

⁶ Там само. – С.30; Станімір О. Зазнач. праця. – С.470.

⁷ Кравс А. Зазнач. праця. – С.33.

⁸ Там само. – С.35; Дольницький М. Українська Галицька армія в боях з большевиками // Українська Галицька армія. – С.466.

⁹ Кравс А. Зазнач. праця. – С.36; Капустянський М. Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році: Короткий військово-історичний огляд: У 2-х кн. – Мюнхен, 1946. – Кн.2. – С.158, С.161 (телеграма командувача Наддніпрянської армії В.Тютюнника від 22.VIII.19 і телеграма Штабу Головного отамана від 23.VIII.19.).

¹⁰ Станімір О. Зазнач. праця. – С.473; Ільницький О. Чому ми віддали у 1919 році москалям Київ // Українське козацтво. – Чикаго, 1969–1970. – Ч.5(13). – С.29; Кравс А. Зазнач. праця. – С. 42.

¹¹ Чабанівський В. Вступ Українського війська до Києва 31 серпня 1919 року // За державність. – Каліш, 1938. – Ч.8. – С.153.

¹² Ільницький О. Зазнач. праця. – С.30; Кравс А. Зазнач. праця. – С.44.

¹³ Чабанівський В. Зазнач. праця. – С.53.

¹⁴ Там само. – С.154.

¹⁵ Кравс А. Зазнач. праця. – С.44–45; Ільницький О. Зазнач. праця. – С.30; Станімір О. Зазнач.праця. – С.476.

¹⁶ Кравс А. Зазнач. праця. – С.45; Ільницький О. Зазнач. праця. – С.30.

¹⁷ Чабанівський В. Зазнач. праця. – С.154; Ільницький О. Зазнач. праця. – С.30.

¹⁸ Станімір О. Зазнач. праця. – С.476.

¹⁹ Кравс А. Зазнач. праця. – С.44.

²⁰ Там само. – С.45.

²¹ Станімір О. Зазнач. праця. – С.476; Чабанівський В. Зазнач. праця. – С.154.

²² Чабанівський В. Зазнач. праця. – С.154.

²³ Кравс А. Зазнач. праця. – С.46, 48.

²⁴ Станімір О. Зазнач. праця. – С.477.

²⁵ Кравс А. Зазнач. праця. – С.47, 50–51, 56.

²⁶ Там само. – С. 56.

²⁷ „В скором времени Петлюра приказал отступать от Киева вовсе: по тылам украинской армии в сторону города двигались с побережья Черного моря отрезанные от своих красные войска. Их прорыв грозил разрывом украинских армий” (Тинченко Я. Белая гвардия Михайла Булгакова. – Киев; Львов, 1997. – С.19); Кравс А. Зазнач. праця. – С.58, 60.

²⁸ Станімір О. Зазнач.праця. – С.480.

²⁹ Капустянський М. Зазнач. праця. – С.161 (телеграма Штабу Головного отамана від 23.VIII.19.).

³⁰ Станімір О. Зазнач. праця. – С.483.